

РАДЯНСЬКА
ШКОЛА

5-6

Видавництво
„Радянська Школа“

1945

З М І С Т

	Стор.
М. Ф. Даденков, проф. До 25 річчя промови В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ	5
С. Х. Чавдаров, проф. М. І. Калівін про виховання	10
До 75-річчя з дня смерті великого російського педагога К. Д. Ушинського	
Я. Б. Резнік, проф. К. Д. Ушинський про наочне навчання	18
М. М. Миронов. Підручники К. Д. Ушинського	22
Н. К. Балацька. Питання розвитку психіки в творах К. Д. Ушинського	30
В. І. Масальський. Навчання граматики за К. Д. Ушинським	37
П. К. Волинський. К. Д. Ушинський про пояснювальне читання	42
ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ	
Й. Б. Селіханович, проф. Я. А. Коменський — борець за передову педагогічну науку (до 275-річчя з дня смерті)	48
М. Л. Лановенко. Рання період педагогічної діяльності А. С. Макаренка	54
ПСИХОЛОГІЯ	
Б. Г. Ананьєв, проф. Психологія індивідуального підходу до учнів у виховній роботі класного керівника	60
МОВА І ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ	
В. І. Маслов, проф. Поет-громадянин К. Ф. Рилєєв	68
Ф. Ф. Бугайко. Методика аналізу прислів'їв, приказок і загадок	73
МАТЕМАТИКА І ФІЗИКА В ШКОЛІ	
І. Є. Шиманський. Теорія границь в курсі елементарної математики	83
Л. І. Резніков. Графічне зображення фізичних закономірностей в процесі вивчення фізики	90
ГЕОГРАФІЯ В ШКОЛІ	
А. С. Кара-Моско. Наочність у викладанні географії	96
І. М. Сподобін. Вивчення форм поверхні землі в курсі географії V кл.	101
З ДОСВІДУ	
Г. І. Понаровська. Стилістичний аналіз вірша Пушкіна „Полтавський бой“	108
В. С. Бурчак. Вивчення трагедії Пушкіна „Борис Годунов“ у VIII кл.	111
З ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ	
До 75 річчя з дня смерті К. Д. Ушинського	116
В Народному Комісаріаті Освіти УРСР	116
В Академії педагогічних наук РРФСР	117
Хроніка освітнього життя	119
КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ	
М. Й. Розенберг. „Фізика в школі“	121
Ф. Б. Кашкет. К. Д. Ушинський. Бібліографічний покажчик	122
Литяча художня література за період 1941—1945 рр.	126
Покажчик статей, вміщених в журналі за 1945 р.	127

Редакційна колегія: { М. М. ГРИЩЕНКО
Г. С. КОСТЮК (відповідальний редактор)
Г. П. ПІНЧУК
П. Г. ТИЧИНА
С. Х. ЧАВДАРОВ

Технічний редактор: Г. С. Прицкер Коректор: Р. М. Коростишевська

Обсяг 8 друк. арк. Авт. 16 арк. Формат паперу 72×99 см. В одному друк. арк. 88.000 літер. Здано до набору 6/ХІІ 45 р. Підписано до друку 15/ІІ 46 р.

БФ 00563. Зам. 3998. Тираж 10.000.

Адрес редакції: Київ, Новопавлівська, 2. Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

прочитати один або два з його параграфів і дати відповіді на запитання, він повинен, звичайно, усні відповіді дітей перевірити, виправити й після цього запропонувати їм виконати відповідну вправу за підручником до вивчаного розділу.

Грамотичні вправи можуть виконуватися усно й письмово. Через те, що в підручнику усні й письмові вправи не завжди розмежовані, вчителю надається можливість

кожного разу вирішувати, як і коли ~~слід~~ учням виконати вправу усно або письмово. На подані в підручнику вправи для учнів Ушинський дивиться лише, як на певні зразки, що за ними вчитель може самостійно будувати й додаткові вправи, коли змішаних у книжці буде замало для «повного обзнання учнів з якимнебудь граматичним поняттям і правилом» («Руководство...» ч. II, с. 96).

П. К. ВОЛИНСЬКИЙ,

канд. педаг. наук.

К. Д. Ушинський про пояснювальне читання

Надзвичайно цінним внеском К. Д. Ушинського у вітчизняну педагогіку є розробка ним методики пояснювального читання.

Його підручники «Родное слово» та методичний посібник до них «Руководство к преподаванию по «Родному слову»» знаменують собою певний історичний поворот у житті російської початкової школи. Відомий педагог 70-х років XIX ст. С. Миропільський писав про «Родное слово» Ушинського: «Після німецької мертвечини, затхлого повчання у вигляді сентенцій, моральних оповідань, зразків добродетельності, раптом зазвучала в школі жива мова, пролунав різкий веселий дитячий сміх. Ушинський в педагогії своїм «Родним словом» зробив те саме, що колись Пушкін в поезії своїм «Русланом» та «Братями-разбойниками». Коли в школі стали читати казки, пісеньки, веселі й мудрі прислів'я, загадки, — досвідчені люди понуро й недовірко похитували головою і вважали це читання гріховним, мало не наругою над школою... Питання йшло про боротьбу між старою й новою школою, між старою учобою і новим виховуючим навчанням. Успіх «Родного слова», величезний, нечуваний у нас успіх, був торжеством «нової школи, нового навчання, нового методу і — смертним ви роком старій, віджилій рутині старобукварної учоби».

В 1864 році царське міністерство освіти видало нове «Положення про початкові народні школи». «Положення» і відповідні програми намічали дуже обмежене коло знань для цього типу шкіл. Ось які були предмети навчального курсу початкової школи: а) закон божий, б) читання за книгами громадянського й церковного друку, в) письмо, г) перші чотири дії арифметики й д) церковний спів.

Ясно, що і звужений курс початкової школи й заскорузлі методи навчання не

могли задовольнити прогресивної частини російського вчительства. Педагогічна преса 60-х років XIX ст. наполегливо обговорює насущні питання початкової освіти, виявляє великий інтерес до методів навчання в початковій школі. Найвизначнішу роль в опрацюванні цих питань відіграв Ушинський. Своїми підручниками «Родное слово» та методичним посібником до них він вніс у початкову школу новий зміст навчання, сміливо поширив його обсяг, насадив нові методи навчальної роботи.

Великий педагог поставив на чолі предметів шкільного навчання рідну мову, а книжку для читання зробив джерелом не тільки вивчення дитиною рідної мови, а й розвитку її мислення, збагачення її знань про природу, оточення, людські взаємовідносини, а також виховання в душі народності.

Ушинський вбачав у рідній мові «великого народного педагога». «Засвоюючи рідну мову, — писав він у статті «Родное слово», — дитина засвоює не самі лише слова, їх сполучення і видозміни, але й безмежну кількість понять, поглядів на речі, численні думки, почуття, художні образи, логіку й філософію мови». Він підкреслював також велике значення рідної мови у вихованні патріотизму, вказуючи, що дитина прилучається «за допомогою зразкових творів усної словесності й художньої літератури до ідеалів народного життя, відбитих у цих творах» («О первоначальном преподавании русского языка»).

Три завдання висуває великий педагог перед навчанням рідної мови в школі: 1) розвинути у дітей дар слова, 2) ввести їх у свідоме володіння скарбами рідної мови і 3) засвоїти граматичні закони мови в їх логічній системі. Ці три завдання повинні виконуватися одночасно й спільно.

У шкільній двох перших завдань дуже важливо роль відіграє пояснювальне читання.

У системі вправ для розвитку в учнів да-
но імена Ушинський вводить бесіди за си-
стемно запитань, усні й письмові розповіді
про зміст, літерне читання, пов'язуючи всі ці
форми з ключним викладанням. Він поста-
вив нове завдання для свого часу завдання—
навчати учнів уміння пильно спостері-
гати, робити правильні висновки з своїх спо-
стерігань і вірно висловлювати ці висновки.

Важливість дає учням матеріал для спосте-
режень. Витягуючи її, як цінний метод на-
вчання, Ушинський вимагав, щоб учитель
початкової школи навчив учнів давати са-
мостійний опис предметів, щоб цей опис був
структурним, логічно побудованим. Вивчення
законів природи він пов'язував в такий спо-
сіб з розвитком мови і логічного мислення
учнів. «Логіка природи є найдоступніша для
дитячої логіки, — наочна і незламна. Всякий
новий предмет дає можливість вправляти
якщо порівняннями, вводять нові поняття
і галузь уже набутих, підводить вивчені
закони під один рід. Всяке фізичне явище є
таким прекрасною вправою для дитячої
логіки. Тут дитина наочно і практично за-
стає логічні поняття: причини, наслідки,
мету, призначення, висновки й умовиводи
тощо» (там же).

Складені Ушинським читанки «Родное
слово» дають багатющий матеріал і для на-
очного навчання і для логічного читання.

Для читання з відповідними логічними
вправами призначені 1) назви багатьох пред-
метів, розташовані за родами й видами;
2) незакінчені фрази, які повинен учень за-
кінчити, та запитання, на які повинен від-
повісти і 3) ділові статейки.

В той час, коли, з одного боку, процві-
тало в початковій школі позбавлене смислу
механічне читання, а з другого — прихиль-
ники нових німецьких педагогічних течій
проголошували, що все навчання повинно
бути побудоване на інтересах дітей, Ушин-
ський, вважаючи, що навчання—труд, роз-
робив систему логічних вправ для учнів.
Перша після букваря читанка «Родное сло-
во» включає багато таких посильних учням
і корисних вправ.

Починається вона вправою:

№ 1. Учебные вещи и игрушки.

Учебные вещи: книга, доска, тет-
радь, перо, грифель, карандаш, черниль-
ница, линейка.

Игрушки: мяч, волчок, кукла, кегли.
Мячик. Перо. Линейка. Кукла. Книга.
Волчок. Доска. Кегли. Грифель. Карандаш.
Чернильница.

Це матеріал не просто для читання, а й
для розвитку логічного мислення учнів.

Всі цитати з підручників «Родное
слово» подані без перекладу.

Учні читають цей текст після класної
бесіди з учителем про навчальні речі й іг-
рашки. В цій бесіді з'ясовується призначен-
ня кожного з названих предметів, мате-
ріал, з якого він зроблений, його форма,
частини. Читаючи текст, надрукований кур-
сивом, учень при кожному слові повинен
називати, що воно означає — навчальну
річ чи іграшку... Можна цей прийом різно-
манітнити, а саме: один з учнів буде читати
назви предметів, а другий казати, до якої
групи кожен з них належить.

Далі вчитель вимагає, щоб учні читали
тільки назви іграшок, пропускаючи назви
навчальних речей і навпаки.

Ці перші вправи в пояснювальному читан-
ні розвивають в учнів таку важливу навич-
ку, як усвідомлення читаного тексту. Учень
мусить читати вдумливо, уважно і разом
з тим робити простенькі узагальнення, зна-
ходити в знайомих речах спільні й відмінні
ознаки, кваліфікувати їх за певними гру-
пами.

Такого роду вправ підручник Ушинськьо-
го пропонує багато. За параграфом про на-
вчальні речі й іграшки йдуть параграфи про
меблі та посуд (№ 2), їжу й напої (№ 3),
одежу, взуття й білизну (№ 4), знаряддя й
упряж (№ 5), домашніх тварин й диких зві-
рів (№ 7), четвероногих тварин і птахів
(№ 8), тварин травоядних та м'ясоїд-
них (№ 9), риб, земноводних і комах (№ 11),
гриби, трави й квіти (№ 12), хлібні росли-
ни, городні рослини, ягоди та плоди (№ 13),
частини доби, дні тижня, пори року
(№ 17), міра часу, довжини й ваги (№ 20),
частини людського тіла, руки й ноги
(№ 22), частини ока, носа й рота (№ 24),
людей за віком і заняттям (№ 27), міста й
ріки (№ 28) та ін.

Поступово вправи ускладнюються; і це
ускладнення йде не тільки лінією нових
груп предметів і явищ, а й лінією логічних
вправ над матеріалом (суджень, узагаль-
нень).

Примірно з середини читанки для пер-
шого року навчання Ушинський вводить,
крім попереднього виду вправ, ще й нові.
Ці нові вправи — недокінчені речення, які
дитина має закінчити, або запитання, на які
має відповісти. Спочатку даються учням
для зразка речення, які включають поняття,
вже засвоєні дітьми, а потім ідуть недокін-
чені речення, до яких треба придумати кі-
нець.

Ось, наприклад перша така вправа
(№ 21): «Мох растение, а булыжник ка-
мень. Сокол птица, а птица животное. Час
мера времени, а аршин мера длины. (Ці три
речення дані для зразку). — Январь зим-
ний месяц, а май. . . ? Кот четвероногое
животное, а сверчок. . . ? — Мята трава, а
трава. . . ? — Колесо часть экипажа, а сту-
лица. . . ? — Рог часть животного, а ко-
рень. . . ?».

Для цих вправ Ушинський дає вже засвоєні учнями поняття, але вводить їх у нові комбінації. Коли раніш учням пропонували певні родові чи видові поняття і далі треба було розбивати за ними на групи певні явища, предмети й поняття, то в даній вправі доводиться йти шляхом зворотним — від окремого поняття до виду або від виду до роду («Мята трава, а трава — растение»; «Кот четвероногое животное, а сверчок — насекомое» і т. д.).

Логічні завдання цього роду в читанці ускладнюються і охоплюють все нові й нові групи предметів та явищ. Наприклад, вправою № 26 пропонується вказати вид, до якого належать два названі предмети («И серебро, и медь... И известь, и глина... И рожь, и пшеница... И металлы и камни...» і т. п.).

При № 27 пропонується така логічна задача: за наведеними зразками дати відповіді на запитання.

«Что такое борона? Борона земледельческое орудие. Что такое овца? Овца животное домашнее, четвероногое, травоядное. Что такое орел? Что такое уж? Что такое ландыш? Что такое золото? Что такое зрачок? Что такое роза? Что такое камень?»

Як показують подані на початку вправи зразки, тут бажано, щоб учень вказав не тільки вид, до якого належить предмет, а й назвав його ознаки (орел хищная птица; ландыш цветок лесной весенний, белый і т. п.).

Цими вправами вчитель привчає учнів давати простенькі, посильні для них, визначення, хоч і неповні і часткові, але такі, що допомагають учням глибше проникнути в природу відповідних предметів і вчать їх мислити.

Але всяке визначення, як указував ще Спіноза, вимагає не тільки вказати рід, до якого належить предмет, а й відокремити, диференціювати його від інших, тобто сказати не тільки чим він є, а при потребі — й чим він не може бути. Ушинський вводить далі (з № 29) вправи, в яких у запитанні рід предмета названий не завжди правильно, наприклад:

«Не плодовое ли дерево груша? — Да, груша плодовое дерево. — Не орудие ли хомут? — Нет, хомут не орудие, а сбруя. — Не игрушка ли грифельная доска? Не часть ли головы темя?.. Не металл ли известька?.. Не хлебное ли растение клен?.. Не травоядное ли животное овца?..» і т. д.

Ще більшою мірою диференціація предметів вимагається в запитаннях такого типу, де даються два предмети, часом однорідні, а часом різні, наприклад:

«Не земледельческое ли орудие борона и соха?.. Не деревья ли сосна и клевер?..» і т. п.

На розвиток логічного мислення і разом

з тим мови учнів скеровані й запитання про те, що чим роблять (№ 33), хто що робить (№ 34), що з чим роблять (№ 35), про голоси й рухи тварин (№ 36), — «Родное слово» для першого класу.

В читанці для другого класу ці вправи виділені в спеціальний, третій розділ. Тут запитання ставляться про кольори речей, про їх форму, про вагу, смак, густину, розміри, про властивості людей тощо.

Вводячи вправи цього роду, Ушинський розцінює їх як засіб проти схоластичного навчання, проти механічного засвоєння навчального матеріалу. Він бачить у них засіб вністи в голову того, хто навчається, таку ясність, щоб «уявлення, поняття та ідеї, які живуть у ній, бачили й знали одна одну». (Ушинський й. «Руководство к преподаванию по «Родному слову», ч. I).

Важливим є й те, що розглянуті й подібні до них вправи Ушинський пов'язує з підготовкою до вивчення і з вивченням граматики. Це привчає учнів усвідомлювати зміст тексту, який читається й підлягає граматичному розбору. Разом з тим він рекомендує провалити словесний аналіз речень перед граматичним розбором їх.

В розглянутих вправах читання поєднується з розвитком мови й думки, з поширенням знань учнів про оточення (багато з вправ супроводжуються відповідними ілюстраціями). Таким чином, ці заняття не тільки вчать читати і збагачують мову учнів, а й підготовляють до вивчення інших навчальних дисциплін. Ще в більшій мірі служать цій меті статті науково-популярного змісту, які Ушинський вводить у другій частині «Родного слова».

Цих ділових, чи логічних, як сам він називає їх, статей досить багато в підручнику і вони різноманітні. Почавши із статей про школу, він вміщає далі твори про їжу, одягу, посуд, домашніх тварин, птахів, город та сад, способи пересування тощо.

Ці статті великий педагог призначає для розумової праці дітей. А крім того, «вони привчають дітей до простого й ясного висловлення тих простих вражень, які одержуються ними від правильного спостереження навколишньої дійсності; саме ці статейки роблять можливою наочність навчання... В цих статейках говориться про такі предмети, які дитина або бачить, або недавно бачила, так що легко може згадати у всіх деталях. Опис подібного предмета, вміщений у книжці, звичайно, не цілком схожий з предметом, що є в пам'яті або перед очима дитини, але з цієї відмінності випливає тільки можливість самих живих і точних порівнянь; а порівняння, як відомо, є кращою вправою, що розвиває й зміцнює розум» («Руководство к преподаванию по «Родному слову», ч. II).

Ушинський підкреслює, що ці ділові статті не тільки для логічних вправ (висновки, порівняння і т. п.) і письмових робіт, але також і оповіданнячка. Вони стають цілком такою роботою, тими вправами, які на них виконуються.

Далі статті призначаються Ушинським не тільки для читання, а й для бесід, які не менше важливі, ніж саме читання. Бесіди повинні з'ясувати те, що читається; читання треба закріпити те, що засвоєно в бесідах. Так тісно вони поміж собою зв'язані. Що повинно йти попереду — бесіда чи читання? Ушинський відповідає на це питання так: спочатку, поки учні самі ще не можуть добре усвідомити зміст читаного, бесіда повинна передувати читанню; потім можна робити навпаки.

Після читання треба, щоб учні за допомогою запитань відтворили весь зміст прочитаного. Ушинський звертає велику увагу на ці запитання і, попереджаючи вчителів, що їх не так легко скласти, рекомендує детально їх продумати і навіть записувати. Спочатку ці запитання слід ставити в такій формі, щоб учневі можна було у відповідь максимально використати лексичний матеріал запитань. Чимдалі, запитання стають коротші, а відповіді довші й складніші. Вміння ставити запитання і поетапно збільшувати їх складність і трудність Ушинський вважає одним з найголовніших і найнеобхідніших у педагогічній роботі.

Ось для прикладу розроблений Ушинським урок читання ділової статейки «В школі» («Родное слово», ч. II, перша стаття в книжці):

Вчитель розпочинає свій урок бесідою, запитуючи у цілого класу, що діти робили на попередньому уроці, і веде всю бесіду до того, щоб у відповідях дітей вийшла майже та статейка, яка має читатися. Потім іде читання без усяких пояснень, оскільки все, що треба було, пояснено вже в попередній бесіді. Читання провадиться так: спочатку читає один учень кілька речень (вся стаття складається з коротеньких речень), тоді другий продовжує там, де спинився перший, і т. д., а потім два або три учні прочитують статейку в цілому.

Після читання, при якому вчитель домагається можливої ясності вимови, пропонується учням запитання такого роду: хто буває в класі? де сидить учитель? де сидять учні? що стоїть біля вчителя? чим пишуть на класній дошці? які дошки лежать перед учнями? і т. д. Коли всі учні класу відповідають на ці запитання правильно, голосно й швидко, тоді учитель може комбінувати свої запитання так: де сидить учитель? і де учні? що стоїть біля вчителя і що лежить перед учнями на партях? чим пишуть на класній дошці і чим на грифельній? і т. д.

Після цього учні можуть уже без запитань повторити всю прочитану статтю.

Потім іде порівняння того, що робиться в описаній книжній школі, з тим, що робиться в школі дійсній, де знаходиться учень. З цього порівняння в голові дитини виникає ясне уявлення як дійсності, що її оточує, так і прочитаної статті.

Письмові вправи полягають у тому, що вчитель пише на дошці кілька запитань, уже розв'язаних дітьми усно; а учні пишуть відповіді на ці запитання і майже без помилок, бо не тільки стаття, але й саме написання слів ще свіже в їх пам'яті, і укоренилося в ній повторенням» («Руководство к преподаванию по «Родному слову», ч. I).

Подібну методику рекомендує Ушинський і для читання інших ділових статей, вказуючи на необхідність застосування при цьому наочності. Підкреслює він і необхідність повторень та зіставлень нового з старим, пишучи:

«При кожній нагоді слід згадати прочитане, так, наприклад, при статейці «Дома» треба згадати статейку «В школі»; прочитавши статтю «Васька» (про ката), слід порівняти, оскільки це можливо, кішку з собакою, потім корову з конем і т. д.» («Руководство к преподаванию по «Родному слову», ч. II).

Ще далі розвиває цю методику Ушинський, накреслюючи спеціально прийоми читання природознавчих і географічних статей та історичних оповідань.

Ось, наприклад, як він рекомендує працювати в III класі над статтями природознавчого змісту з «Детского мира» (ч. I).

Прочитавши опис зими, вчитель за допомогою запитань виводить з дітьми основний зміст прочитаної статті. Потім деякі з цих запитань, але вже в більш узагальненій формі, щоб на них не можна було відповісти просто словами книжки, виставляє на дошці. На ці запитання учні дають усні, а потім письмові відповіді.

Так опрацьовується перший опис пори року. Після третього опису Ушинський радить ввести нову вправу: порівняти літо й зиму. Це порівняння провадиться за допомогою запитань учителя. Сам учитель записує це порівняння на дошці. За зразком його діти складають порівняння весни й осені.

При читанні опису людського тіла рекомендується скласти й записати на дошці таблицю частин людського тіла. Читаючи статті про тварин, слід крім порівнянь широко використовувати наочність: чучела, малюнки.

Для вивчення елементів географії Ушинський вводить у свої читанки плани, починаючи від найпростіших: план класу, дома (або школи), дома з двором, садом та городом — в II класі; плани вулиці, села або міста, околиці та річки, яка повинна вивести учня з найближчої околиці в простори бать-

ківщини, — в III класі. Після такої підготовки можна вже в IV класі почати вивчення географії як навчального предмета.

Цікаві вказівки Ушинського і щодо читання історичних оповідань. Він рекомендує поєднувати читання цих оповідань з цікавими розповідями вчителя на цю ж тему. Бажано, щоб форма розповіді вчителя була живою, так, наче це подія, про яку він тільки вчора почув або недавно бачив. Ці оповідання повинні збагатити учнів конкретними образами, які «пізніше можуть служити матеріалом для збудування величезного історичного будинку» («Руководство к преподаванию по «Родному слову», ч. I).

Відтворюючи з учнями зміст цих оповідань, слід спочатку поставити такі запитання, щоб діти у відповідях передали головні риси події. А потім уже можна перейти до запитань, які охоплюють деталі. Після цього переказує оповідання один з найкращих учнів і, нарешті, переказують інші учні.

Коли до цього додати, що Ушинський рекомендує часто, але при нагоді повторювати зміст прочитаних раніше статей, то матимемо певну картину роботи в I—III класах над діловими статтями. Рекомендовані великим педагогом методи показують, як у молодших класах треба вчити дітей працювати над науково-популярними творами, щоб при цьому дати їм і певні знання, і підготувати їх до вивчення історії, географії та природознавства як окремих навчальних предметів. Попрацювавши за методом пояснювального читання над статтями наукового змісту, можна справді навчити учня читати підручник з історії, географії, природознавства і вчити за ними уроки.

Але Ушинський не обмежує вивчення рідної мови взагалі і зокрема читання самими діловими творами та логічними вправами. Він критикує швейцарських і німецьких педагогів, які переважували свої читанки діловими статтями, майже не приділяючи місця художнім творам. Він підкреслює, що у дитини, крім розуму, є ще і уява і почуття, і тому він в своїх читанках «рясно перемішав логічні статті казками, віршами, оповіданнями і піснями».

Художні твори розглядає Ушинський як засіб виконати друге, накреслене ним, завдання у вивченні рідної мови, а саме: засвоєння скарбів мови, вироблених як народом, так і літературою. Він підкреслює, що на художній твір «ми повинні дивитись як на вікно, крізь яке можемо показати дітям ту або іншу сторону народного життя» («О первоначальном преподавании русского языка»).

Ясна річ, що й методика читання художніх творів мусить бути відмінна від читання науково-популярних статей. Ушинський зазначає, що діти не тільки повинні зрозуміти художній твір, а й відчувати його.

Правильні й глибокі зауваження робить Ушинський про виконання цих двох вимог. Він пише:

«Ці дві вимоги: перша, щоб діти зрозуміли зразковий твір, і друга, щоб діти його відчували, — на практиці часто суперечать одна одній. Довгі, докладні пояснення художнього твору послаблюють його вплив на почуття, а з другого боку, вплив на почуття можливий тільки тоді, коли діти цілком зрозуміють зразковий твір. Щоб уникнути цього утруднення, слід наперед доводити дитину до розуміння того твору, який передбачається прочитати, і потім уже читати його, не послаблюючи враження зайвими тлумаченнями; так, наприклад, перед тим, як ви прочитаєте дітям якунебудь пісню Кольцова, в якій змальовується ту або іншу сторону нашого народного життя, проведіть бесіду з ними про цю сторону і проведіть її так, щоб пісня Кольцова була поетичним наслідком вашої бесіди. Тоді дитина, не утруднюючись уже розумінням пісні, прийме цілком її поетичне враження. Якщо ви хочете прочитати дітям байку Крилова, то візьміть якийнебудь випадок з дитячого життя, де б саме відбито було ту слабу сторону або ту хибу, на які нападає Крилов у своїй байці. Розповідаючи про цей випадок, ви можете уже вживати ті народні вирази, які вживав Крилов у байці; а потім прочитайте байку: її гумор і її народні зврати вплинуть на почуття дітей» (там же).

Такий напрям читання художніх творів, що його помітив великий педагог, цілком вірний, як показали і теорія і практика шкільної роботи. Пояснювальне читання художніх творів ні в якому разі не може обтяжувати багатьма тлумаченнями. Підготовка до читання цих творів повинна мати на увазі розуміння твору, сприймання його образів. У вступній бесіді перед читанням художнього твору слід вживати ті слова, які зустрічаються в самому творі, і які можуть бути трудними для розуміння дітей.

Ушинський не відкидає потреби при читанні художніх творів забезпечити точне розуміння учнями слів і зворотів, а також розкрити логічну стрункість побудови творів, але цим поясненням він дає не цілком таке призначення, як поясненням при читанні ділових статей. Великий педагог пов'язує їх також з оцінкою творів літератури. Так, пояснення слів і зворотів при читанні художніх творів повинно, з одного боку, розвивати й збагачувати мову учнів, а з другого, показувати вдалість вислову. Показуючи дітям «логічну стрункість твору, вірність дійсності», треба цим самим, вважає Ушинський, «допомагати їм (дітям) зрозуміти істинне значення того або іншого твору, роблячи доступну для віку учнів критичну оцінку» (там же).

Ушинський правильно вважає, що мистецтво образів художньої творчості певним чином також готує до майбутнього вивчення літератури.

Глибокий педагогічний такт виявив Ушинський, висловивши в «Руководстві к преподаванію по «Родному слову»» (ч. I) різну методику читання для окремих видів художніх творів.

Прислів'я він розглядає як найкращий засіб «свести дитину в розуміння народного мовлення», а також «привести дитину до живої думки народної мови». Прислів'я цінні тим, що воно, хоч і «коротше пташиного мовлення», дає маленьку розумову задачу, яку треба учень розв'язати.

Примовки, примовки й скоромовки ціняться Ушинським як засіб розвинути в учнів чуття рідної мови і зокрема чуття до її мовних красот.

Загадки він трактує як мальовничий опис предметів, при поясненні й розв'язуванні яких може бути проведена жива й корисна робота. Цінно й те, що дитина запам'ятає цей мальовничий опис.

Пояснення загадки провадиться за допомогою відповідних запитань. Ось, наприклад, як пояснюється поетична загадка: «Заря-заряниця, красна дівчино, по лесу гуляла, ключи потеряла; месяц видел — не сказал, солнце подняло — подняло». Для пояснення її Ушинський пропонує такі запитання: «Чому вона називається красною дівчиною? Чому сказано, що зоря загубила росу? Чому місяць не підняв роси? Як сонечко піднімає росу?» (там же).

Народні казки великий педагог ставив вивчати спеціально написані для дітей твори. В них «народ розповідає дітям свої дитячі

мрії», тобто в них відбиті народні погляди й бажання.

Як їх читати? Ушинський рекомендує різні методичні прийоми: іноді може прочитати або розказати казку сам учитель, а потім уже читатимуть учні; іноді з першого разу можна давати читати її учням. Кожну казку слід прочитати кілька разів, а потім учні обов'язково повинні розказати її.

Усне переказування радить застосовувати Ушинський і при читанні художніх оповідань.

Цікаві зауваження робить великий педагог про читання віршів. Учитель повинен пояснити учням зміст вірша, окремі думки й слова, але «не нав'язуючи довгих пояснень на маленькі вірші» (там же). Потім вірш читається і, нарешті, заучується напам'ять.

Не всі питання пояснювального читання розроблені Ушинським з однаковою докладністю, але спадщина його в цій галузі багата й дорогоцінна.

Ушинський глибоко й правильно розв'язав такі важливі питання, як відмінність читання науково-популярних статей від читання художніх творів, а також і певну різницю в читанні художніх творів різних жанрів. Він з великим педагогічним тактом остерігав від надмірного тлумачення художніх творів. Його слова звучать застереженням проти тих енциклопедичних бесід з приводу художніх творів, які набули поширення в нашій методиці і практиці з 70-х рр. XIX ст.

І тепер, запроваджуючи в початковій школі пояснювальне читання, ми повинні глибоко вивчити спадщину Ушинського в цій галузі. В ній ми знайдемо дуже багато цінного для себе.

